

KULTURNA I ZNANSTVENA DJELATNOST IVANA VITEZA OD SREDNE (1405—1472)

Vrijeme u kojem je živio i djelovao Ivan Vitez od Sredne (1405—1472) s pravom je nazvano »jesen srednjega vijeka.«¹ Bilo je to vrijeme dubokih kriza, stresova, lutanja i traženja, ali i preobrazbi i nezaustavljivog rasta; vrijeme u kojem se pored sutona mnogih vrednota najavljuje i praskozorje novoga doba. Upravo usred tog napetog, kriznog vremena, u kojem se našla Evropa kasnoga srednjega vijeka, pošlo se i u nas raznim putovima u potrazi za rješenjima, od kojih je povratak antici bio najuočljiviji, ako ne i najznačajniji. Oživljavanje antike, poganske i kršćanske, postavljanje njenih ideala i uzora, kako u književnom, umjetničkom, filozofskom i znanstvenom, tako i u društvenom, pravnom i političkom pogledu bio je odgovor na poziv vremena, koji se čuo usred bespuća i opće pomutnje: treba ići na izvore — »ad fontes!« Međutim, to vraćanje antici bio je tek jedan oblik stvarnosti. Antički uzori bili su više inspiracija u traženju nečeg novog, u stvaranju jedne nove vizije svijeta.

Ekonomске i društvene promjene, u kojima je sve veću ulogu i moć imalo građanstvo, te srednje i niže plemstvo, zahtjevale su adekvatan izraz u društvenim i političkim sistemima. Tražila se i afirmacija na kulturnom i znanstvenom polju tog dosad potisnutog ili zapostavljenog sloja, koji još nije bio dosta, ni posvuda jednako, snažan i sposoban za odlučniju afirmaciju u drugim domenama. Sve to dolazi do izražaja pri formiranju jedne nove društvene skupine pod nazivom »humanisti učenjaci«, koja kao »res publica litteraria« značajno djeluje i utječe na povijesni razvoj polazeći u kasnom srednjem vijeku temelje moderne Evrope. Može se to čak označiti kao pojava »treće vlasti« kojoj su temelji u specifičnom obrazovanju (»educazione morale-civile«), općoj kulturi i znanosti.

Treba imati na umu da je XV. stoljeće i početak XVI. doba ekonomskog poleta, tehničkih izuma, brojnih otkrića, napose astronomskih, nove ratne tehnike i vojne strategije, pojave tiska, doba novih političkih konstelacija, novih svjetovnih nazora. Nije to bio radikalni prekid sa srednjim vijekom, kao što ni rani srednji vijek i uopće srednji vijek nije bio totalan raskid s antikom. Srednji vijek bio je također bremenit pojavama koje možemo smatrati novovjekovnim, pojavama koje nazivamo ranim počecima humanizma i renesanse. Upravo iz tog susreta starog i novog izvirale su mnoge suprotnosti i dileme, pa u isti čas imamo i nadovezivanje i suprotstavljanje, traženje

¹ Johan Huizinga, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb 1964.

kompromisa ili paralelizam dviju naizgled različitih stvarnosti i njihovo međusobno prožimanje.

O iznesenim činjenicama treba voditi računa u ovom razmatranju. Sve se to odražava — katkada upravo dramatski — u likovima humanista, učenjaka, znanstvenika, kakav je bio Ivan Vitez od Sredne i krug njihovih suradnika. A ti likovi nisu se pojavili tek tako, kao rezultat neke igre slučaja. Svaki od njih odgovara naime određenim tokovima svoga doba i ambijenta, određenim strukturama koje valja raspoznavati da bi se mogla dati njihova prava valorizacija. Takva valorizacija umnogome još nedostaje, a potrebna je tim više, jer u nas persistiraju upravo u toj domeni ocjene građanske historiografije devetnaestog stoljeća ili njene kasnije transponirane varijante. Ta je historiografija svoje političke koncepcije pretvarala u povijesne šablone te je kroz njih promatrala i tako deformirala pojedine likove istrgnute iz konteksta vremena i sredine, obavivši ih često ili ispraznom glorifikacijom ili pak bezrazložnom neznanstvenom osudom.

Treba posebno istaći da su naši ljudi općenito, pa tako i Ivan Vitez i njegovi suvremenici, živo sudjelovali u značajnim zbivanjima u jednom presudnom, događajima bogatom i uzbuđljivom razdoblju svjetske povijesti, i to kao aktivni sudionici — kao stvaraoci u okviru jedne vrlo složene državno-političke međunarodne i nacionalne konstelacije. Na prijelomu vjekova, kad je turska opasnost bacila mrku sjenu do u srce Evrope, kad su se lomile stare strukture i otkrivali novi svjetovi, naši ljudi — humanisti, znanstvenici — svojim obrazovanjem, primljenim prvo u rodnom kraju (ponajviše u našim primorskim gradovima), a zatim na poznatim učilištima (u Padovi, Bolonji, Veneciji, Firenzi, Ferrari, Modeni, Parizu, Krakovu, Rimu i Beču, a posebno svojim životnim iskustvom stečenim u rodnom kraju, gdje su se spajali, sukobljavali i razdvajali svjetovi Istoka i Zapada, mogli su nešto reći i dati toj uznemirenoj Evropi, koja je u raznim knezovima, kraljevima, carevima, u centralistički organiziranim državama, tiranijama i anarhijama, papama i protupapama, koncilijima i ratnim pohodima tražila svoj ekvilibriraj i svoj spas.

Valja ponovo naglasiti da je to bilo vrijeme kad su učenjaci, filozofi, govornici bili gorljivi nosioci novih ideja, novih vizija uređenja države i društva, a umjetnici i pjesnici nisu bili samo dodatak nekom lagodnom dvorskom životu, već su često bili značajan faktor u podizanju nečijeg, obično vladareva ugleda i moći, protagonisti određene političke, pa i znanstvene propagande i ideologije. Mogla bi se nabrojiti čitava plejada tih naših ljudi koji su već u XIV, a pogotovo u XV. i XVI. stoljeću ugradili svoju životnu sudbinu u zgradu novoga doba. Državnici, kancelari, diplomati, oratori, organizatori modernoga državnog uređenja, bibliofili, znanstvenici, istraživači novih svjetova, povjesnici, arheolozi, filolozi, književnici, pjesnici — svi ljubitelji klasične kulture i novog obrazovanja imali su jedan ideal: svestran čovjek — uomo universale.

Čitava galerija likova uključenih u razna područja života kod kuće i na svjetskoj sceni — gotovo uvijek u žarištu događaja koji su potresali tadanji svijet — rječito govori o našem čovjeku u svjetskom procesu zbivanja, kraj svih nedaća koje su se oborile upravo na kraju srednjega vijeka na naše zemlje i podvrgle ih okrutnom komadanju.

Posebno mjesto u ovom kontekstu ima Ivan Vitez od Sredne. Poslije Ivana Stojkovića, Dubrovčanina (umro 1443. godine), koji je donio u Evropu

iz Konstantinopola mnoštvo grčkih, tada izvanredno rijetkih i traženih rukopisa (na kojima se osnivalo humanističko obrazovanje i proučavala baština antike još u srednjem vijeku), značajna, nezaobilazna ličnost našega ranog humanizma XV. stoljeća sigurno je Ivan Vitez.¹

Kao učenik, sljedbenik i prijatelj slavnog istranina Petra Pavla Vergerija (starijeg, 1370—1444) iz Kopra, autora djela o slobodnom, humanističkom odgoju i obrazovanju, koji bismo mogli nazvati »studium humanitatis — liberales«, Vitez se svrstao u red istaknutih humanista odgajatelja i osnivača centara humanističkog obrazovanja u nas i u srednjoj Evropi. Ti centri bijahu prije svega pri gradskim školama, na kneževskim ili kraljevskim dvorovima i, što treba naročito istaći, pri kancelarijama.²

Vitez je u prvom redu bio jedan od osnivača moderne državne kancelarije sastavljene od ekipe stručnjaka humanista koji su vodili poslove javne uprave, a ujedno se bavili i brojnim humanističkim literarnim i znanstvenim disciplinama. Govori, poslanice i pisma Ivana Viteza, pisani izvrsnim stilom i temeljeni na primjerima antike, predstavljali su za ono doba uzor djelovanja kancelara i državno-kraljevske kancelarije.³ U antici i etičkim zasadama tražili su se i uzori vladanja. Usko je s time vezana Vitezova djelatnost na prikupljanju i prepisivanju rukopisa antičkih autora, pogotovo tekstova Ciceroa, na čemu je radio još na Hunjadijevom dvoru u Sibinju. To je kasnije rezultiralo stvaranjem značajnih biblioteka u Velikom Varadinu, Budimu i Ostrogonu, koje su sadržavale i dragocjene rukopise antičkih autora.⁴ Vitez

¹ Osnovna djela o Ivanu Vitezu: Vilmos Fraknoi, Vitéz János varadi püspök éléte, Budapest 1871; isti, Vitéz János esztergomi érsek éléte, Budapest 1879; isti, Mathias Corvius König von Ungarn, Freiburg im Breisgau 1891; I. Kukuljević, Glasoviti Hrvati prošlih vijekova — Ivan Česmički, Zagreb 1886, str. 1—19; J. Husi, Janus Pannonius, Pécs 1931; Tibor Kardos, A magyarországi humanizmus kora, Budapest 1955, str. 106—122; Marianna D. Birnbaum, Janus Pannonius, poet and politician, Zagreb 1981.

² Gregor Müller, Bildung und Erziehung im humanismus der italienischen Renaissance, Wiesbaden 1969, str. 165—170; Josef Huszti, Pier Paolo Vergerio és magyar humanizmus kezdete, Filológiai közlöny, I, Budapest 1955, str. 529—530.

³ Cf. L. Szilágyi, A magyar királyi cancellaria... 1458—1526, Budapest 1930; Lajos Elek, Essai de centralisation de l'Etat hongrois dans la seconde moitié du XVe siècle, Studia historica, 22, Budapest 1960, str. 9—11.

⁴ Ioannis de Zredna, cancellariae regis Hungariae olim prothonotarii Epistolae, in diversis negotiis statum publicum regni Hungariae concernentibus, ab anno Christi MCDXLV usque ad annum MCDLI etc. per Paulum Iwanich, diocesano Zagrabienis presbyterum, altaris S. Pauli in ecclesia Waradiensi rectorem et cancellariae regiae olim notarium, etc. — ed. J. G. Schwandtner, Scriptorum rerum Hungaricarum veteris ac genuini, vol II, Vindobonae 1741, str. 3—106; Ioannis Vitez de Zredna, ep. Waradiensis in Hungaria, Orationes in causa expeditionis contra Turcas habitae item Aeneas Sylvii Epistolae ad eundem exaratae 1453—1547, ed. G. Fraknoi, Budapestini 1878; Iván Boronkai, Opera quae supersunt, Budapest 1980; Komentar uz pisma: V. Fraknoi, Vitéz János levelei és beszédei, Magyar Könyv-szemle, Budapest 1888, str. 59—62; Olja Perić, Zbirka pisama Ivana Viteza od Sredne, Živa antika, god. XXIX, sv. 1. Skopije 1979, str. 99—111; Olga Perić, Komentar uz pisma Ivana Viteza i Ivanu Vitezu, u Olga Perić — Josip Paro, Uspon mirnog čovjeka — Ivan Vitez, Zagreb 1979, str. 277—288; I. Boronkai, o. c., str. 9—24.

⁵ Značajan je i zanimljiv Vitezov kodeks »Victorinus«, tj. Victorinus (Faber Marius) komentar Ciceroa, bogato ukrašen, koji započinje »Commentum Super Rhetoricis Ciceronis Incipit feliciter...«, a završava Vitezovom bilješkom: »Deo gratias. Emendavi quantum fieri potuit et finivi. Cibinij, 27. septembris 1462. Jo.« O tome: V. Fraknoi, Vitéz János által emendált Corvin C codex, Magyar-Könyv-szemle, 1886 — XI, Budapest 1887, str. 1—7; Ilona Berkovits, Illuminirte Hand-

je okupljao znanstvenike, književnike, državnike porijeklom iz raznih dijelova Evrope, a najviše iz Hrvatske (posebno iz primorskih gradova), Poljske, Italije. Na njegovu raskošnom renesansnom dvoru u Velikom Varadinu (Nagyvárad, danas Oradea u Rumunjskoj), kasnije pak u Ostrogonu proučavale su se, uz književnost i povijest, prirodne znanosti, poglavito matematika, astronomija i medicina.

Kulturna i znanstvena djelatnost Ivana Viteza od Sredne toliko je značajna, opsežna i svestrana da bi joj trebalo posvetiti veću monografiju.⁷ Ona se međutim u osnovnim linijama može pratiti idući njegovim životnim putem, a odatle izlazi i utvrđivanje pravog mjesta Ivana Viteza u našoj povijesti na kraju srednjega vijeka kad su se, kako je već rečeno, polagali i u nas temelji novog doba.

Ivan Vitez rođen je u Sredni 1405. (ili 1408) godine iz obitelji »Geleth de Zredna« ili Gjeletić. Osnivač roda bio je Dionizije Geletov iz Tekovca, kako govore najstariji dokumenti,⁸ a otac Ivanov bio je tajnik Ivana Hunjadija (Janka Šibinjanina), gubernatora hrvatsko-ugarskog kraljevstva (1446—1452). Za studija u Beču, Bolonji i Padovi upoznao je Vitez mnoge istaknute ličnosti renesanse i humanizma, od kojih je sigurno na njega najveći utjecaj izvršio već spominjani Petar Pavao Vergerije (stariji) iz Kopra. Moderne koncepcije odgoja, obrazovanja i političke aksiome preuzeo je Vitez od tog istaknutog mislioca, koji je odlučno vršio utjecaj na kasniji kulturni razvoj u Evropi. Značajno je da Vergerije 1417. g. boravi u Budimu na dvoru kralja Sigismunda kao kancelar, a tada se osniva i sveučilište u Budimu. U Budimu se polazno temelji moderne kancelarije, zapravo modernoga državnog aparata. Upravo tu Ivan Vitez sklapa uske veze u Vergerijem. Vitez od 1436. g. radi kao notar u kancelariji kralja Sigismunda (1337—1437), koji mu poklanja posjede oko Sredne, nazivajući ga »discretus notarius nostrae Maiestatis«.⁹ O uspješnom radu svjedoči donacijska listina. Vitez postiže ubrzo i napredo-

schriften aus Ungarn, Budapest 1968, str. 60, 103; Vitez je nabavio i jedan rukopis Ciceronovih epistola iz Dubrovnik, što je zabilježeno u knjizi Vijeća umoljenih: »Liber Consilii rogatorum Reipublicae Ragusinae, anno 1461 jul 3«. — »Libertatem rectori et suo minori Consilio expediendi ducatos 10 infra in Epistolas familiaribus Ciceronis quos petit Episcopus Varadiensis per 33 contra 2«. v. J. Gelcich — L. Thalocz, Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae, Budapest 1887, str. 751; O Vitezovoj knjižnici: V. Fraňkovi, Vitez János könyv-szemle, III, 1878, Budapest 1878; K. Csapodi-Gárdonyi, Die Bibliothek des Erzbischofs Johannes Vitéz, Gutenberg-Jahrbuch, 1973, str. 441—447.

⁷ Posebna studija o Ivanu Vitezu kod nas nije objavljena. God. 1979. izašla je romansirana biografija: O. Perić — J. Paro, Uspon mirnog čovjeka — Ivan Vitez, uz koju je pridodana i studija Olje Perić o pismima I. Viteza i onima upućenim Vitezu, s prijevodima odabranih pisama na hrvatski. Dio prevedenih pisama obavljen je i unutar spomenute romansirane biografije. O političkoj djelatnosti Viteza pisao je Vjekoslav Klaić u Povijesti Hrvata u poglavlju o XV. st. Češće se o I. Vitezu pisalo uz radove o Janusu Panroniusu — Ivanu Česmićkom, što je već citirano u bilješkama 2.

⁸ Kamilo Dočkal, Srednjovjekovna naselja oko Streze, Starine JAZU, 46, Zagreb 1956, str. 145—202.

⁹ Dočkal, o. c., str. 199; Poznato je da je P. P. Vergertije bio učenik Giovannia Conversinusa, a ovome je učitelj bio Mihajlo di Zagabria. Povezanost Vergerija i Viteza nije slučajna. O tome v. Leonard Smith, Epistolario di Pier Paolo Vergerio, Roma 1934, str. 388—390; T. Kardos, Le relazioni umanistiche italo-ungaresi e il loro carattere, Annales Universitatis scientiarum Budapestinensis, Sectio philologica Tomus IV, Budapest 1963, str. 27—49; za ekonomsku pozadinu tih zbivanja: Zsuzsa Tekse, Rapporti commerciali tra Ungheria e Venezia nel secolo XV, Studia humanitatis, 2, Budapest 1975, str. 143—152 (posebno o Zagrebu).

vanje postavši »Regni Hungariae Prothonotarius«, a zatim »Custos Zagrabien-sis« (1438). Potrebno je ovdje spomenuti da je Zagreb značajno središte na relaciji Venecija — Beč — Budim. Ne bez razloga boravi u Zagrebu predstavnik (poslanik) Venecije, koji redovito izvještava o zbivanjima u hrvatsko-ugarskom kraljevstvu, na širem području Panonije i u Bosni. To svjedoči o posebnom položaju Zagreba, što dolazi do izražaja i u kulturi. Biblioteka izvanredno interesantnih rukopisa postojala je, kako je poznato, u zagrebačkoj biskupiji. S dragocjenim, često bogato ikuminiranim kodeksima i antičkim autorima Vitez se nije upoznao tek na studiju u Italiji ili u Beču, već mu je kao zagrebačkom kanoniku bila na upotrebi, a kao kanoniku kustosu bila na brizi knjižnica zagrebačke biskupije s mnogo djela srednjovjekovnih i klasičnih autora. O tome svjedoče stari katalozi ove knjižnice iz 15. stoljeća. Brojni crkveni, liturgijski i profani rukopisi doneseni su pretežno iz Francuske u 13. i 14. stoljeću, ali su u znatnom broju pristizali i iz Italije. Tamo su gotovo redovito boravili na studiju zagrebački kanonici i druge crkvene osobe, prepisujući pritom često razne kodekse, koje su zatim donijeli u Zagreb. Osim teoloških čuvala su se ovdje i književna i pravna djela. Od prepisivača koji su za Zagreb prepisivali kodekse u Italiji valja spomenuti Blaža iz Moravča (Blasius de Morawcha), zagrebačkoga kanonika koji je 1463—1467. g. prepisao nekoliko crkvenopravnih djela, i Martina Gragenu (Gragenu). Poznato je da je biskup zagrebački Toma de Branche (1454—1464) bio veliki ljubitelj knjige i da je papi Piju II. (Vitezov prijatelj Enea Silvije Piccolomini) 1463/64. g. predao kaligrafski napisanu i ukrašenu spomenicu u vezi s obranom Hrvatske od Turaka. Sve to upućuje na to da je u Zagrebu povremeno, a od sredine XV. stoljeća stalno, djelovao skroman skriptorij, koji je krajem XV. stoljeća i početkom XVI. doživio pravi procvat, što se ogleda u mnogim poznatim zagrebačkim kodeksima. Nije na odmet spomenuti da su se u zagrebačkoj knjižnici u to doba uz ostalo nalazili rukopisi Ciceronovih, Aristotelovih i drugih klasičnih djela, a da su se tu čuvala i djela prirodnoznanstvenog i medicinskog sadržaja: Euklidova Elementa geometriae, Galenova Commenta super aphorismis Hypocratis, Tabulae Astronomicae. Osim toga bio je tu i zanimljiv i značajan zbornik spisa Gvarina Veronensisa, Poggia Bracciolinia, Laurentia Valle, Francisca Philopha, Joannesa Tuscanellae, Leonarda Aretina i drugih čuvenih autora rane renesanse, čija su djela predstavljala prvorazrednu humanističku literaturu onog doba. Ivan Vitez sigurno se koristio baštinom koja je opstojala u njegovo vrijeme u Zagrebu. I za svog izbivanja stajao je u uskom kontaktu sa zagrebačkim kaptolom i biskupijom dajući sigurno značajne poticaje za kulturno, znanstveno i umjetničko djelovanje. Procvat rada na rukopisima krajem XV. stoljeća za biskupa Osvalda te djelovanje skriptorija i minijatorske radionice s djelima evropskog ranga (Misal Jurja de Topusko) treba povezati s nastojanjima Ivana Viteza, a Zagreb valja uključiti kao važnu kariku u sklopu njegove kulturne i znanstvene djelatnosti.¹⁸

¹⁸ O tome: János Csontos, A zagrabi érseki és egytemi könyvtarak kéziratai, Magyar Könyvszemle, 10/1885, Budapest 1861, str. 92—127; Ivan Ikačić, Poviestni spomenici sl. sr. grada Zagreba, — Inventaria, sv. 11, Zagreb 1905, str. 125—181; M. Markov, Metropolitanska knjižnica, Kulturno poviestni Zbornik Zagrebačke nadbiskupije (u spomen 850 godišnjice osnutka) I, Zagreb 1944, str. 493—504; isti, Katalog metropolitanskih riedlosti, ibidem 505—550; D. Kniewald, Zagrebački liturgijski kodeksi XI—XV st., Croatia Sacra, br. 10, Zagreb 1940, str. 1—129; isti, Iluminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa, Rad Hrvatske akademije

Veze Ivana Viteza s poljskim znanstvenim krugovima potječu sa zajedničkog studija u Padovi i Bolonji. Gotovo sinovski odnos vezao ga je s Nikolom Lassočkim, dekanom kaptola u Krakovu, kasnijim biskupom, koji je bio mecena poljskih studenata, a obavljao je razne diplomatske misije u Italiji. Na papinskom dvoru zastupao je Lassočki Hunjadija, kome je tajnikom bio Vitezov otac. Godine 1440. Vitez se nalazi na čelu delegacije u Krakovu radi izbora Vladislava Jagelovića za kralja Ugarske. Tu utvrđuje svoje veze s učenicima Krakovskog sveučilišta, tadanjeg žarišta renesanse i humanizma u tom dijelu Evrope. Dočekan od Johannesa de Ludziske, doktora medicine, uspostavio je tada Vitez veze s Olesnickim, kancelarom sveučilišta, Grgurom Sanočkim (Gregorius Sanocensis), matematičarima i astronomima pretkopernikanskog doba. Kasnije se te veze ne samo održavaju već se produbljuju i postaju trajne.¹¹

Na dvoru Ivana Hunjadija Vitez je obavljao funkciju odgajatelja, te je Hunjadijevim sinovima Ladislavu i Matiji pružao osnovnu pouku i obrazovanje. Vitezov lik ne bi bio prikazan u svim dimenzijama kad se ne bi spomenula ta njegova djelatnost na dvoru u Sibinju. Poput prvog humanista on daje svojim učenicima osnovno obrazovanje primjenjujući metodu individualnog odgoja. Struktura tog obrazovanja pretpostavljala je upućivanje u gramatiku, retoriku i stilistiku, literaturu, etiku i historiju. Dalji studij predstavljao je stjecanje znanja iz aritmetike, geometrije, astronomije i muzike. Po sebi je razumljivo i u skladu s hijerarhijom vrednota, koju je sigurno Vitez poput drugih humanista tog doba poštovao, da je sve služilo visokim etičkim idealima i da je teologija bila na vrhuncu svih znanosti. U tom smislu već rano je Vitez započeo skupljati tekstove antičkih autora i dao prevoditi na latinski vrlo cijenjene grčke tekstove. Temelj latinskog jezika bili su i njemu Ciceron i Vergilije, pa je prikupio značajne kodekse tih autora s komentarima (npr. Victorinus codex — Viktorinov komentar Cicerona).¹²

Značajna etapa u Vitezovu životu i djelovanju predstavlja njegovo imenovanje za prepozita varadinskog 1442. g., od kada počinje njegova dalja svestrana kulturna i znanstvena djelatnost, naročito prirodnoznanstvena, u Velikom Varadinu, koji za evropske humaniste postaje »Confugium bonorum omnium ac litterarum asylum«.¹³ Vitez se u Varadinu bavi ne samo poučava-

znanosti, knj. 279, Zagreb, str. 5—108; Andrija Lukinović, Najstariji sačuvani imovnik zagrebačke katedrale, *Croatica Christiana periodica*, broj 9, god. VI, Zagreb 1982, str. 66.

¹¹ J. Dabrowski, *Le relations de Cracovie et son Université avec la Hongrie à l'humanisme*, *Studia historica*, 53, Budapest 1963, str. 458—459; Zoltan Nagy, *Ricerce cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitez*, *Studia humanitatis*, 2, Budapest 1975, str. 65—93.

¹² U okvir humanističkog obrazovanja na dvoru Ivana Hunjadija bilo je uključeno i poznavanje povijesti, a osobito proučavanje velikih ličnosti kao što je Aleksandar Veliki, koji postaje kasnije Matiji Korvinu uzor. Pristup povijesti prema principima P. P. Vergerija, koje je usvojio I. Vitez, nije bio kroničarski već politički, idejni, u izvjesnom smislu kritički. O knjižnici i kodeksima v. literaturu u bilješci 6.

¹³ »Erant ibi eodem tempore duo viri eruditissimi, Paulus Vergerius et Philippus Podocatherus, quorum ob diversam necessitatem ille Italia, iste Cypro relicta, contulerunt se ad eundem Episcopum, vekuti ad confugium bonorum omnium ac litterarum asylum, quoties calamitas aliqua ingruisset. His studia et morum similitudo facile Gregorio (Sanocense op. aut.) coniunxit, valurique ad conciliandam amicitiam in tanta nationum diversitate...« Philippo Callimacho Buonacorsi, *De vita et moribus Gregorii Sanocensis*, ed. J. Abel, *Analecta ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia*, Budapest — Lipsiae, 1880, str. 163—164.

njem i obrazovanjem, već proučavanjem i može se reći znanstvenim istraživanjem antičke književnosti, umjetnosti i prirodnoznanstvenih djela. On i ovdje sakuplja u još većem broju razne kodekse, te stvara značajnu biblioteku, koja se odlikuje brojnim djelima iz područja prirodnih znanosti (geometrija, aritmetika, astronomija). Ta djela proučava i posuđuje prijateljima, među kojima se nalazi i poznati humanist Enea Sittvije Piccolomini. Okupljanje znanstvenika postao je običaj u Velikom Varadinu, o čemu donosi rječito svjedočanstvo naš humanist Nikola Modruški, prijatelj Vitezov, u svome pismu u kome se s nostalgijom sjeća dana provedenih kod Viteza, u njegovoj izvanrednoj biblioteci i u učenom društvu koje je vodio zanimljive znanstvene rasprave.¹⁴ Bio je u Varadinu i slavni P. P. Vergerije, te Philippus Podohaterus, Martin Krol iz Žrnovice, Grgur Sanočki, Nikola Lassočki, Ivan de Dominis, Johannes Argiropulos, Georg Feuerbach i toliki drugi.

Godina 1444. bila je prekretnica. Bitka kod Varne, zapravo katastrofa i pogibija kralja Vladislava donijela je novu političku konstelaciju, nestanak jednih i pojavu novih političkih ličnosti. Porodica Hunjadi i njihova stranka stupaju na političku scenu kao pretendenti na prijestolje. I Vitez će u tome intenzivno sudjelovati.

U kulturnim i znanstvenim krugovima ta je godina (1444) obilježena smrću Petra Pavla Vergerija. Može se reći da od tada u našim krajevima Ivan Vitez predstavlja jedinog autentičnog predstavnika već opisanih Vergerijevih ideja. Te iste godine Vitez postaje biskup varadinski (potvrđen 1445.). To mu otvara neslućene mogućnosti za djelovanje u politici, a još više u kulturnom i znanstvenom pogledu.¹⁵ Okupljanja književnika, umjetnika i znanstvenika u Velikom Varadinu postaju još intenzivnija, a sredstva za nabavu rukopisnih kodeksa (inače vrlo skupocjenih, jer su mnogi bili raskošno iluminirani) obilnija. Vitezov velikovaradinski krug postaje poznat, a Vitez čuven kao humanist koji proučava kozmos.¹⁶ Brojne sprave i opservatorij omogu-

¹⁴ Humanist Nikola Modruški (Nikola Kotoranin, N. iz Majina, — Machinensis, Modrussiensis, 1427—1480), biskup senjski i modruški, diplomat, bibliofil. U pismu Ivanu Vitezu navodi: »A nobis contra visum est praecipue ab illa felicissima et a me semper memoranda hyeme, quam apud te Varadinum cum innumera clarissimorum virorum volumina saepius residentes locundissimam amoenissimamque transigemus.« ed. J. Abel. o. c., str. 168; o Nikoli Modruškom v. M. Kurelac, Enciklopedija Jugoslavije, vol 6 (1965), str. 288—289; G. Mercati, Notizie varie sopra Niccolò Modrussense, Opere minori, vol. IV, Studi e Testi 79, Città di Vaticano, 1937, str. 205—267; S. Hrkač, Nikola Modrussiensis De mortalium felicitate dialogus, Dobar pastir, god. XXV, Sarajevo 1975, str. 141—200; Nikola Modruški bio je mecena astronoma J. Regiomontana.

¹⁵ Kraj svih kasnijih funkcija u Varadinu i angažmana Vitez je ostao usko povezan sa Zagrebom. Kralj Matija Korvin dao mu je 1462. g. kao varadinskom biskupu pravo da podjeljuje časti, funkcije i posjede u zagrebačkoj crkvi »pleno aure«, što je Vitez i činio. (Vidi: Ivan Tkalčić, Isprave XV vieka iz »orvene knjige« zagrebačkog kaptola, Starine JAZU, knj. 11, str. 32—33). Kod Viteza se u Varadinu zadržavao biskup Demetrije Čupor u vrijeme razmirica sa zagrebačkim biskupom Benediktom de Zoilo (1440—1453). I kasnije, kako navodi Baktazar Krčelić, Vitez je kao nadbiskup ostrogonski bio gubernator zagrebačke biskupije: »Archiepiscopum etiam Strigoniensem Joannem Vitezium anno 1465 sub nomine Gubernatoris et Protectoris Ecclesiae Zagrabienensis invenimus«. B. A. Kercselich, Historiarum cathedralis Ecclesiae Zagrabienensis partis primae, tomus I, Zagrabiae (1770), str. 179.

¹⁶ Grc Johannes Argiropulos preveo je s grčkog na latinski Aristotelovo djelo »De caelo« i posvetio ga Ivanu Vitezu riječima: »Si res praeclarae viris insignibus probitate sunt offerendae cuiusmodi potius hoc opus alii, pater optime, quam excellentia rerum de quibus extractum est in nobilitatis culmine collocatum est, conten-

čuju da astromija dođe u centar znanstvenog interesa na Vitezovu dvoru. Značajnija je i zanimljiva u tom pogledu veza Vitezova kruga s Dubrovčaninom Ivanom Gazulićem (o. 1400—1465), cijenjenim astrologom, koji je bio pozivan da dođe u Ugarsku 1458/59, i kojeg je nećak Vitezov Ivan Česmički 1460—1465. molio da dade u Dubrovniku izraditi armilarne sfere i druge astronomske sprave." U Varadinu su sa svojim tezama nastupali budući učitelji Nikole Kopernika, većinom Poljaci, i astronom Georgius Purbachius, profesor sveučilišta u Beču, čija su djela imala značajan utjecaj na Nikolu Kopernika. Georg Peuerbach, s kojim je Viteza vezalo iskreno prijateljstvo i umnogome podudarnost mišljenja, uzeo je u čast Vitezu »varadinski meridian« kao bazu tabele za kalkulaciju eklipse Sunca i Mjeseca. Za Viteza je napisao knjigu s opisom sprave nazvane »Quadratum Geometricum« (koju je sam konstruirao) i učinio solarni kvadrant. »Tabulae Variadenses« G. Peuerbacha bile su vrlo upotrebljavani matematičko-astronomski priručnik ne samo u doba Peuerbacha već i u kasnijem razdoblju do Keplera. Njegovo djelo »Theoriae novae planetarum«, posvećeno Vitezu, čuva se u Sveučilišnoj biblioteci u Krakovu u raskošno iluminiranom kodeksu s grbom Ivana Viteza, dakle iz Vitezove biblioteke. Na Vitezovu dvoru vodile su se značajne disputacije, posebno one iz područja astronomije. Sasvim je sigurno da se tu, u Varadinu u Vitezovu krugu i sjedištu može tražiti početak predradnji za konačno utvrđivanje heliocentrične koncepcije."

Iz Velikog Varadina Vitez šalje nećaka Ivana, sina sestre mu Barbare, koji si kasnije nadjeva ime Janus Pannonius, u Ferraru glasovito učitelju jezika i humanističkih disciplina Guarinu Veronensisu (Guarinu da Verona, 1374—1460). Napredujući brzo, Janus rano stječe ugled u stranome svijetu i postaje značajna veza s krugovima humanista u Italiji. Povezanost s uglednim Guarinom u Ferrari predstavlja posebno značajno poglavlje Vitezovih kulturnih i znanstvenih preokupacija i novih inspiracija djelovanja kao mecene koji se brine intenzivno za promicanje obrazovanja, znanosti i kulture u nas. Dvor u Ferrari i Modeni (gdje je Janus bio obljubljen) predstavljali su u to doba modele humanističkih dvorova s razvijenim okupljanjem književnika i znanstvenika iz čitave Evrope. I likovna umjetnost bila je uključena u cjelokupnu kulturnu djelatnost kao integralni dio jednog nezaustavljivog zanosa prema istinitom i lijepom."

dendereque cum primis, si qua sint gradum hunc consecuta, videtur. Est enim auctor quidam Aristoteles ille divinus, res vero mundus ac universum ipsum omni cum suppellecili sua. Quo quid natura praestabilius excogitari fingique potest, et te, pater, praestabilissimum hominem esse perfectumque celeberrima fama nostras ad iam aures detulit...» Abel Jenő, *Adelékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*, Budapest 1880, str. 170—171.

"Šime Jurčić, *Prihozi biografiji Ivana Gazulića*, Anali Histozijskog instituta JAZU u Dubrovniku. God. VIII—IX, Dubrovnik 1960—1961, str. 447—479; Zarko Dadić, *Položaj matematike, fizike i astronomije u kulturnoj prošlosti Dubrovnika i doprinos Dubrovnika tim znanostima*, Rasprave i građa za povijest nauka, knj. 3, str. 11—15.

"Z. Nagy, o. c., str. 73—75. Autor donosi i sliku Vitezova kodeksa iz Sveučilišne biblioteke u Krakovu, Ms. 599.

"I. Kukunjević, *Glasoviti Hrvati prošlih vijekova — Ivan Česmički*, Zagreb 1886, str. 1—19; J. Huszti, *Janus Pannonius*, Pécs 1931; Ivan Česmički — Janus Pannonius, *Pjesme-Epigrami*, Tekst i prijevod, Zagreb 1951. (Hrvatski latinisti, knjiga 2), *Prijevod Nikola Šop*, predgovor Mihovil Kombo; V. Gortan, *Ivan Česmički — Janus Pannonius (1434—1472)*, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Hrvatski latinisti, I, Zagreb 1969, str. 153—222; isti, *Ivan Česmički (Janus Pannonius)*, u *Krešo*

Intenzivna diplomatska djelatnost i državnička služba, kojoj se Vitez posvećuje od 1452. godine dalje, nije ga priječila da održava i produbljuje kontakte s uglednim znanstvenicima svog doba. Tako boravak u Beču i Bečkom Novom Mjestu u diplomatskoj misiji koristi za znanstvene razgovore s Eneom Silvijem Piccolominijem, sekretarom cara Fridriha III, s Georgom Peurbachom (od 1453. astronomom kralja Vladislava u Bratislavi) i čuvenim astronomom Johannom Müllerom iz Königsberga — Regiomontanusom.

Nakon sudjelovanja u vojnim akcijama kod Beograda (1456), kad je od Ulriha Celjskog bio, kao Hunjadijev čovjek, zatočen u beogradskim tamnicama a oslobođen iz njih na intervenciju Enea Silvija Piccolominija, Vitez boravi u Pragu i prisutan je kod smrti kralja Ladislava Postumusa 1457. god.¹¹ Nakon pregovora s Jurjem Podjebradskim uspijeva osloboditi iz tamnice Matiju Korvina 1458. god., pa nakon toga organizira njegov izbor za kralja Ugarske. Vitez sada postaje kancelar kraljevstva i glavni savjetnik Matije Korvina. Sudjeluje zatim u brojnim diplomatskim akcijama u Beču i Bečkom Novom Mjestu, te pribavlja od cara Fridriha III. za Matiju Korvina dragocjenu i pravno jedino valjanu krunu sv. Stjepana, koju prenosi u Budim.¹² Značajno je za naše pitanje da se Vitez u Beču susreće sa slavnim humanistom Grkom Bazilijem Bessarionom, koji je iz Konstantinopola donio u Veneciju brojne grčke rukopise, među ostalim i Arhimedova djela. Time je utvrđena još jedna značajna komponenta u Vitezovim kulturnim i znanstvenim vezama, pogotovu jer Bessarion, inače osnivač Biblioteke »Marcian«, okuplja grčke učenjake humaniste koji značajno utječu na razvoj humanizma u Evropi.

Poslije pada Bosne 1463. g., kojom prigodom I. Vitez s nećakom Ivanom Česmičkim sudjeluje u vojnim operacijama, on organizira krunidbu Matije Korvina. Poslije toga 1465. g., Vitez postaje nadbiskup ostrogonski, a time i primas Ugarske, pa u tom svojstvu kruni 29. III. 1465. g. Matiju Korvina u stolnom Biogradu krunom sv. Stjepana.¹³

Od 1465. g. Ostrogon postaje novo sjedište Ivana Viteza. To je ujedno i nova faza njegove djelatnosti ne samo političke već i kulturno-znanstvene. Iz Velikog Varadina Vitez prenosi svoju bogatu biblioteku u Ostrogon koji izgrađuje i utvrđuje tako da postaje čuven po suvremenim fortifikacijama. Prenosi i usavršuje također opservatorij te uređuje na dvoru raskošnu »Dvoranu zodijska«, po uzoru na sličnu u Ferrari, s čuvenim freskama koje svjedoče ne

Novosel, Sjaj osame — Janus Pannonius, Zagreb 1979, str. 325—345; M. D. Birnbauin, o. c.

¹¹ U pismu Stjepanu (Vardi), nadbiskupu kaločkomu, pisanom u Pragu na blagdan sv. Katarine 1457. g., I. Vitez je detaljno opisao smrt kralja Ladislava (o kojoj inače postoje kontroverzije u historiografiji). Tekst pisma sačuvan je u rukopisu koji se čuva u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu, ms IV. b. 3, fol. 35—35 verso. Tekst toga malo poznatog pisma u pripremi je za objavljivanje uz komentar o političkoj djelatnosti Ivana Viteza. Pismo je bez komentara (s nekim greškama) pripočeo I. Boronkai (o. c., str. 201) na temelju mikrofilma, ne znajući u kojem se arhivu rukopis čuva.

¹² Ivan Vitez: Oratio habitata in Nova Civitate coram Friderico III. Imperatore. 1455, 23. martii, I, II, ed. V. Fraknoi, Joannis Vitez de Zredna... Orationes, o. c., str. 1—24; Karl Nehring, Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und Reich, Zum hunyadiisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum, München, 1975, str. 13—23.

¹³ V. Fraknoi, Vitéz Janos esztergomi érsek élete, Budapest 1879.

samo o posebnom interesu za astronomiju već i o rafiniranom likovnom ukusu rane renesanse na Vitezovu dvoru.²²

Ostrogon je od tada i novo sastajalište učenjaka, književnika i umjetnika, pa se sastanci koji su započeli u Velikom Varadimu nastavljaju i proširuju u novom sjedištu Ivana Viteza. Ovdje sad boravi kao česti gost već spomenuti astronom Johann Müller — Regiomontanus, koji zbog prijateljstva posvećuje Vitezu svoja djela ili ih piše na njegov poticaj (*«Praeclarissimi mathematici, Ioannis de Monte Regio super Torquato Astronomico Instrumento, — ad Reverendissimum Dominum Ioannem Archiepiscopum Strigoniensem — Problemata XXI»; «Tabulae directionum profectionumque»*), a u djelu *«Figura Coeli»* utvrđuje Regiomontanus na osnovi *«ostrogonskog»* meridijana poziciju planeta i zvijezda. To pretpostavlja njegov dulji boravak u Ostrogonu na dvoru Ivana Viteza, gdje se služio Vitezovim opservatorijem i astronomskim spravama. Čuveni astronom i astrolog Martin Bylicza iz Ilkuša, kanonik zagrebački i arhiđakon gorički (imeovan na tu čast sigurno od Ivana Viteza), također boravi na Vitezovu dvoru u Ostrogonu, surađuje s Regiomontanusom i postaje službeni astrolog kralja Matije Korvina. U toj fazi posebno značajne ima prisutnost u Ostrogonu i Budimu poznatoga talijanskog humanista Galeotta Martija te prijateljstvo i suradnja Ivana Viteza s njim. Vitez je 1469. g. izradio dopune djelu *«Astronomicum»* Marka Manilija uz suradnju Galeotta Martija, što je vidljivo iz Vitezova rukopisa, tog znamenitog djela koje se čuva u Vatikanskoj biblioteci.²³ U to vrijeme nastaje i Vitezov prijevod s grčkog Ptolomejeva djela u kojem su dane osnove astronomije (*«Magnae Compositionis libri...»*). Taj se rukopis čuva u Nacionalnoj biblioteci u Beču i uz njega se nalazi Regiomontanusovo djelo *«Figura Coeli»*. Ivan Česmički (Janus Pannonius), nećak Vitezov i slavni pjesnik, upotpunjuje taj krug humanista. Njegova poezija ne zahvaća samo klasične teme, već i aktualne, političke, a ulazi i u filozofske i prirodnoznanstvene. S grčkog prevodi Plutarha i Demostena i s posebnom strašću prikuplja grčke rukopise. Da popuni Vitezovu i svoju biblioteku, na svom putu u Rim zadržava se posebno u Firenci, gdje kod čuvenog knjižara Vespasiana Bisticcija nabavlja nove vrijedne rukopise, a posjećuje i dvor Medicija. Interes Viteza i Ivana Česmičkog za knjige i aktualna kulturna i znanstvena zbivanja u Firenci dojmio se toliko V. Bisticcija da je u svom djelu *«Životi slavni ljudi»* o Ivanu Vitezu i Ivanu Česmičkom (Janusu Pannoniusu) posebno pisao, nazvavši ih *«učeni Slaveni»*.²⁴

Svestrana djelatnost i želja za podizanjem centara kulture i znanosti potakle su Viteza na dalje akcije, na osnivanje sveučilišta u blizini Ostrogona, u Bratislavi (Požun, Istropolis). Vitez organizira sistem studija, poduzima sve potrebne formalnosti u vezi s osnutkom sveučilišta na temelju papinskog privilegija iz 1465. g. i otvara ga svečano 1467. g. Sveučilište je bilo ustrojeno po uzoru na bolonjsko, a dobilo je naziv *«Academia Istropolitana»*. Osim teologije i prava predavale su se na tom sveučilištu osnove prirodnih znanosti, aritmetika, geometrija, astronomija, muzika, pa i medicina. Vitez je pozvao

²² J. N. Máthes, *Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem eruditorum aliorumque antiquitatum htyographicis ornata descriptio*, Strigomii 1827; Z. Nagy, o. c., str. 65—72.

²³ Kodeks s djelom M. Manilija *«Astronomicum»* (Vitezovo vlasništvo) s Vitezovim rukopisnim dopunama čuva se u Biblioteca Ap. Vaticana, Cod. Palatin. lat. 1711.

²⁴ Vespasiano Bisticci, *Vite di uomini illustri del sec. XV*, Firenze 1859, Milano 1951, Firenze 1970.

za predavače svoje najbolje prijatelje i istaknute znanstvenike toga doba: Johannesa Regiomontanusa, Martina Byliczu, Galeotta Martija i druge. Time je Vitez na neki način okrunio svoje bogato i svestrano djelovanje istaknutog humanista i u domeni obrazovanja i znanosti.²⁷

Imajući u vidu izneseno, ne treba posebno naglašavati da je značenje Vitezove djelatnosti epohalno. Ono ga uvrštava u red izuzetnih likova kasnoga srednjeg vijeka u nas. Visokih etičkih principa, nošen idejama »kreposti« i »časti« (virtus et honor), u duhu humanističkog »devotio modernae«, Vitez je bio jedan od onih humanista koji su tome podredili svojju govorničku vještinu, svoje kulturno, znanstveno i političko djelovanje. U izvanredno teškim prilikama u kojima su se našli naši krajevi, Vitez se zalagao za njegovanje knjige, širenje obrazovanja, kulture i znanosti, istovremeno živo angažiran u političkim, diplomatskim, pa i ratnim akcijama.

U skladu sa svojim obiteljskim porijeklom zastupao je interese srednjeg i nižeg plemstva u doba unutarnjih nereda i previranja, nasuprot dominaciji velikih feudalaca magnata i njihovih partikularističkih tendencija koje su vodile u kaos i bevlašće.²⁸ Vitez je sudjelovao u stvaranju temelja moderne državne organizacije i uprave, te je velikim dijelom njegovom zaslugom kralj Matija Korvin uspio formirati prvu suvremenu (centralistički) uređenu državu u srednjoj Evropi.²⁹ Kancelar, govornik, diplomat, državnik — primas Ugarske i zamjenik kralja Matije Korvina — Vitez se u danom trenutku suprotstavio pretvaranju kraljeve vlasti u neograničenu monarhiju, zapravo tiraniju. U tom podsjeća na lik Thomasa Morusa.³⁰

Sasvim logično i dosljedno svojim načelima našao se Vitez 1471. g. zajedno sa svojim nećakom Ivanom Česmičkim (Janusom Pannoniusom), banom slavonsko-hrvatskim, u »uroti« i otvorenom ratu protiv »kralja uzurpatora«, Matija Korvin, čovjek kojeg je Ivan Vitez pomazao za kralja i pribavio mu krunu, samouvjeren i slavičan zbog naglog uspona, a okružen dvorskim laka-

²⁷ F. X. Schier, *Memoria Academiae Istropolitanae seu Posoniensis, Viennae 1774*, str. 13—14, 30—47; M. Császár, *Az Academia Istropolitána, Posony 1914*.

²⁸ Političko-moralne koncepcije Vergenija, Guarina Veronensis i Viteza dolaze do izražaja u isticanju duhovnog plemstva nasuprot naslijeđtvom stečenom, što odgovara koncepcijama srednjeg i malog plemstva. 1453. g. pisao je u tom smislu Ivan Hunjadi Ulrichu Celjskom: »Pravog plemića ja tražim u ljudskom srou i nigdje drugdje. Ja više cijenim onoga koji daje osnove ugledu jednog roda, nego onoga koji taj ugled naslijeđtvom uživa«, cit. kod J. Teleki, *A Hunyadiak kora Magyarországon*, vol. II, str. 371.

²⁹ Tibor Kardos, *Zentralisation und Humanismus in Ungarn des 15. und 16. Jh.*, *Studia historica* 53, str. 403—407; Elekcs, o. c., str. 9—11.

³⁰ Vitez je pripadao onoj idejnoj struji humanista koji su se zalagali za ograničenu (stalešku) monarhiju (tzv. parlamentarnu monarhiju) nasuprot struji koja se oduševljavala apsolutnom, neograničenom monarhijom u kojoj je vladar iznad zakona. Koncepcije Viteza bliske su onima Guarina Veronensis i Andreasa Pannoniusa s kojim je bio neko vrijeme u službi kod Ivan Hunjadija. Andreas Pannonius iznio je svoje stavove u djelu »De Regis virtutibus ad Mathiam Regem« (Biblioteca Ap. Vaticana, ms. Vat. lat. 3186), u kojem je oštro osudio despotizam vladara i tiraniju kao zlorabu vlasti. Suvremenik I. Viteza Englez John Fortescue (1394—1476), preteča Thomasa Morusa, razradio je te stavove u pravnim spisima »De natura legis Angliae«, i u engleski pisanom djelu »Razlika između apsolutne monarhije i one podložne zakonima«, opredjeljujući se za neku vrstu staleške parlamentarne monarhije, pa Viteza valja uključiti u te tokove rane renesanse. Usp. Pierre Mesnard, *Il pensiero politico rinascimentale*, I, Bari 1963, str. 233—235; T. Kardos, *A magyarországi humanizmus kora*, Budapest 1955, str. 106—122; isti, *Zentralisation...*, o. c., str. 398—407.

jina i dodvoricama, hvaliteljima neograničene vlasti vladara,²⁰ odbacio je bezobzirno Ivana Viteza. Nakon lažnih obećanja pripremio mu je zamku, uhapsio ga, zatočio u tamnicu i oduzeo mu imanja. Vitez je uskoro umro (1472), a kralj je oplijenio dragocjenu njegovu biblioteku, a za nadbiskupa ostrogonskog i primasa Ugarske postavio jedanaestogodišnje dijete Ipolita d'Este. Na taj je način Matija Korvin slomio posljednju prepreku svojoj samovladi i postao tipični renesansni neograničeni vladar, zaniijekavši Ivana Viteza, svog odgajatelja i učitelja. Nije stoga bez razloga Vitezovo ime ostalo zapostavljeno, često prešućivano, što više, moglo bi se reći, izbrisano, kao što je bio izbrisan njegov grb na brojnim knjigama koje su mu pripadale, a koje su kasnije postale svojina Korvinove biblioteke.²¹

Vitezova književna, kulturna i znanstvena djelatnost, unatoč svemu tome, ostavile su dubok trag u djelima trajne vrijednosti, u neuništivoj kulturnoj baštini. Ovdje je ona tek u glavnim crtama evocirana, dok će Vitezova politička djelatnost biti predmet druge rasprave.

Djelo Ivana Viteza i njegovih suvremenika i suradnika ostat će uključeno u visoka dostignuća humanizma i renesanse u nas. Nisu mu suvremenici bez razloga posvetili tolika znanstvena i umjetnička djela i dali mu naslov »LUX PANNONIAE«.²²

²⁰ O političkoj i idejnoj pozadini pobornika apsolutne monarhije kod humanista XV. st. u doba Matije Korvina v. T. Kardos, *Zentralisation und Humanismus in Ungarn...* o. c., str. 404—414; Sante Gracioti, *Le tendenze dottrinali dei lodatori italiani di Mattia Corvino*, *Studia humanitatis*, 2, Budapest 1975, str. 51—63.

²¹ V. Fraknoi, *Fondazione della Bibliotheca Corvina*, u V. Fraknoi — G. Fogel — P. Gulyas — E. Hoffmann, *Bibliotheca Corvina*, Budapest 1927, str. 9—15 i dalje (s opsežnom literaturom); E. Hoffmann, *Régi magyar bibliofilek*, Budapest 1929, str. 73—160; I. Berkovits, *A magyarországi Corvinák*, Budapest 1962; K. Csapódi-Gárdonyi, o. c.

²² Naslov »LUX PANNONIAE« ucrtan je iznad Vitezova lika na minijaturi u obliku medaljona u kodeksu *Trikrachius* (*Nationalbibliothek Wien*, Cod. lat. 2489). Drugi rukopis tog kodeksa čuva se u *Magyar Nemzeti Museum — Országos Széchényi Könyvtár*, CLMAe 416, u Budimpešti. Reprodukcija kod T. Kardos, *A magyarországi humanizmus kora*, Budapest, ispred str. 129.

MIROSLAV KURELAC

THE CULTURAL AND SCHOLARLY ACTIVITIES OF IVAN VITEZ OF SREDNA (1405—1472)

Summary

A descendant of the Gjeletić family (*Geleth de Zredna*) Ivan Vitez of Sredna was born ca. 1405 in Sredna (Croatia, Krizevci District). His father was secretary to John Hunyadi, military leader and governor of the Croatian-Hungarian Kingdom. After studies in Vienna, Padua and Bologna he returned to his homeland and in Zagreb acted as canon — custos of the Zagreb cathedral. Soon afterwards he became notary to King Sigismund in Buda (Budim) and tutor to Hunyadi's sons Ladislaus and Matthias in Sibiu (Sibinj) in Transylvania. An adherent to Hunyadi's side, he was actively engaged in anti-Turkish diplomatic and military undertakings, and at Hunyadi's intercession became Bishop of Oradea (Veliki Varadin) in 1445. In 1447 and several times later he took part as a representative of the Hungarian nobility in the negotiations that were being conducted with Emperor Frederick III Hapsburg in Vienna. After the death of King Ladislaus Posthumus in 1457, after successful negotiations with George of Podebrad, he succeeded in freeing Matthias Corvinus, who had been imprisoned in Prague, and in 1458 organized his election as King. Vitez now took on leading government functions; he became lord high chancellor, Archbishop of Esztergom (Ostrogon) and Primate of Hungary. Having obtained the Crown of St. Stephen (the only valid one) from Emperor Frederick III, he crowned Matthias Corvinus with it in Szekesfehervar (Stolni Biograd) in 1465. Through Vitez's efforts the Hungarian-Croatian court became one of the centers of European literary and artistic life of the early Renaissance. There humanists whom Vitez gathered from all the countries of Europe, but especially from Croatia, Poland, Italy and Austria, played a prominent role. Vitez systematically acquired many valuable codices for his own library, first in Oradea and then in Esztergom. He established a renowned scriptorium in Buda and an observatory in Esztergom, and he founded the university in Bratislava (Academia Istropolitana). In 1471, embittered by the despotism of King Matthias Corvinus, his desire for unlimited power and his neglect of the anti-Turkish front, Vitez together with the Croatian-Slavonian bans Ivan Cesmički (Janus Pannonius), Ivan Thuz and the Bishop of Zagreb Osvald Thuz, undertook to throw off Matthias's despotic tyranny. He tried to have the Polish Prince Casimir put on the Hungarian-Croatian throne. After false assurances that King Matthias Corvinus personally gave to Vitez, Vitez came to Buda for negotiations but was tricked

and thrown into prison. True, he was let out again and formally returned to the position of Archbishop of Esztergom, but he was not allowed to take action, and all his property was confiscated. Weakened and crushed, he soon fell ill and died in 1472.

Ivan Vitez of Sredna was one of a number of outstanding humanist statesmen, founders of the centers of humanistic education and scholarly activity of the mid fifteenth century. A man of high ethical principles, he was a follower and friend of Petrus Paulus Vergerius (Senior), carried away by the ideals of »virtue« and »honor« (virtus et honor) in the spirit of the humanistic »devotio moderna«. The speeches, missives and letters of Ivan Vitez, written in excellent classical style and based on models from antiquity, are an example of the activities of the then chancellor and the king's chancellor. The circle of writers and scholars whom he gathered at his palace in Oradea and later in Esztergom, in addition to their interest in the literary works of antiquity in Latin and Greek, showed particular interest in the natural sciences as well: mathematics, medicine and astronomy. They were: P. P. Vergerius, Aeneas Sylvius Piccolomini, N. Lassoeki, G. Samocensis, M. Krol, P. Podochaterus, J. Argiropoulos, B. Bessarion, G. Puerbachius, M. Bylica, J. Regiomontanus, Galeottus Martius, P. Ivanić, Nikola Modruški and others.

The literary, cultural and scholarly activities of Ivan Vitez have left their ineradicable mark in numerous works of lasting value, and in an indestructible cultural and scholarly heritage, to which numerous preserved codices by him or dedicated to him bear witness. However, Renaissance historiography, i.e. court historiography, but also 19th century bourgeois historiography put King Matthias Corvinus in the forefront of all events, often investing him with a veritable apotheosis and groundless glorification. Vitez's personality and role, along with much historical material, have remained in the shadows, without a true evaluation. As a representative of the minor nobility like the Hunyadis, educated in bourgeois surroundings in Italy, Vitez belonged to the group of humanists who urged a limited monarchy, the modernization of state administration, and an elected monarch, subject to law. In his principles and activities Vitez in many ways recalls Thomas More and his forerunners. His ideas link him with Guarino da Verona from Ferrara and Andreas Pannonius. His contemporaries gave him the epithets »Lux Pannoniae« and »Pannoniae iubar«.